

EN HUMANIST I EUROPA

AF

KLAUS ALPERS

Den 12. juni 1998 forsvarede seniorforsker, cand. mag. Erik Petersen ved Københavns Universitet sin disputats *Intellectum Liberare. Johann Albert Fabricius. En humanist i Europa. At frigøre intellektet*. 1-2. 1090 s. (Danish Humanist Texts and Studies 18). Her bringes med enkelte tilrettelser førsteopponent, professor ved Hamborgs Universitet, dr. Klaus Alpers' opposition ved forsvaret.

Jeg vil begynde med at gøre opmærksom på to ting. For det *første*, at jeg aldrig har overværet et disputatsforsvar i Danmark, som vi i Tyskland ikke har magen til (jeg burde vel sige: ikke har haft i mange decennier). Jeg véd derfor ikke, om min opposition i stil og indhold vil leve op til de forventninger, der ellers stilles til en førsteopponent.

Og for det *andet*: jeg har ikke lært dansk fra barnsben.

Derfor vil jeg bede såvel præses som de andre tilhørere her i salen om at bære over med mig, hvis jeg hist og her skulle forse mig mod de ærværdige regler og traditioner, der gælder for sådan en forsvarshandling, eller forsynde mig mod det danske sprogs fonetik og grammatik.

Den afhandling præses i dag skal forsvare, er et kolossalt værk, frygtindgydende alene på grund af sit kæmpemæssige omfang for den, som skal opponere mod det. Jeg befinder mig i en situation, som meget ligner den, Holger Friis Johansen rammende beskrev (*Museum Tusulanum* 36-39, 1979, s. 163), da han skulle opponere mod Ole Smiths disputats for godt tyve år siden. Han indledte sin opposition med følgende ord – jeg citerer:

En disputats som den foreliggende er irriterende at opponere imod *ex officio*, fordi opponenteren – hvis ikke han lægger et arbejde i sin opposition som er ude af enhver proportion – nødvendigvis må føle at han ikke kan gøre det ordentligt til bunds.

Det er den tredje *captatio benevolentiae*, jeg mener at måtte fremføre.

Vi alle har måske allerede haft besværigheder med bibliografisk korrekt at anføre bogtitler, som baroktidens lærde mænd, der ville tage højde for samtidens smag, har yndet at pynte deres litterære

frembringelser med: lange, ofte ganske uoverskuelige ordslanger. Men – hvor irriterende de end ellers måtte være – *en* dyd kan man i hvert fald ikke nægte dem: man er aldrig i tvivl om, *hvor* og hvordan en givet titel *begynder*. Som særlig ordrigt kan man vel næppe betegne denne afhandlings titel. Men *hvor* begynder den, *hvilket* ord skal den, der vil søge værket i et katalog eller i en database, bruge som stikord: „Intellectum“ eller „Fabricius, Johann Albert“? De første ord i titlen på omslaget og på titelbladet er rigtignok „INTELLECTUM LIBERARE“, men de er trykt med langt mindre bogstaver end de, der følger i de næste to linier:

JOHANN ALBERT FABRICIUS

og så – kun en smule mindre –:

EN HUMANIST I EUROPA

Af bogstavernes størrelse får læseren den fornemmelse, at „Fabricius“ er hovedtitlen, mens „Intellectum liberare“ er en undertitel. Men at denne opfattelse alligevel ikke er rigtig, ser man, når man slår op i bind II s. 869, hvor den tyske version af Sammenfatning begynder: her står ordene „Intellectum Liberare“ med stort og „Johann Albert Fabricius“ osv. med småt. Hele spørgsmålet er nu ikke bare en ret ligegyldig spidsfindighed; der gemmer sig mere bag det, end man ved en overfladisk betragtning kunne tro. Jeg skal vende tilbage til dette problem senere.

Hvem afhandlingens *helt* er, kan der naturligvis ikke herske nogen tvivl om. Men *hvem* var denne Johann Albert Fabricius egentlig? Symptomatisk er nok, at da jeg i 1986 – lige præcis 250 år efter hans død – engang spurgte i Hamborg i min forelæsning, om nogen vidste, hvem Johann Albert Fabricius var, så var der slet ingen blandt de knap 30 tilstedeværende studenter, der blot havde hørt hans navn. „Ingen profet er agtet i sit fædreland“: men det er vel næppe en rimelig forklaring. Slår man op i John Edwin Sandys', *A History of Classical Scholarship*, bind 3 (1908), som behandler „The Eighteenth Century in Germany“, så er det første, man får øje på, et portræt af Johann Albert Fabricius: det er ham, som Sandys fremstiller så at sige som symbolfigur for hans epoke. Derimod søger man forgæves navnet Johann Albert Fabricius i Rudolf Pfeiffers *History of Classical Scholarship from 1300 to 1850* fra 1976; den eneste Fabricius, der er med i bogen, er en nok i videste

kredse ukendt Johann Andreas Fabricius. Nu véd vi, at gamle Pfeiffer med nød og næppe fik bind 2 af sin filologihistorie afsluttet; kunne det ikke have været, at han bare ikke nåede, at behandle Fabricius? Denne forklaring holder desværre ikke stik! Når Pfeiffer skriver om Richard Bentley (s. 163): „In Germany the influence of Bentley could not be immediately felt and did not become effective until the very end of the eighteenth century in F. A. Wolf and G. Hermann“, røber han, at han ikke kendte til det, Fabricius langt tidligere havde gjort for Bentleys ry i Tyskland. Det er netop en af afhandlingens store fortjenester at have kastet lys over denne side i filologiens historie: det er kapitlet „*Ingenium & doctrina: Fabricius og Richard Bentley*“ (s. 654 ff.).

Fabricius var ikke rent tilfældigvis blevet sprunget over. Fabricius har åbenbart i Pfeiffers øjne ikke hørt til de vigtige og store mænd, som fortjente den ære at få en plads i hans historie. Hvem har ret i sin bedømmelse af Fabricius, Sandys eller Pfeiffer? Sidstnævnte er jo, som vi alle véd, ikke en hr. Hvemsomhelst, men en af vor tids mest anerkendte specialister på feltet, og hans dom vejer derfor tungt. Hvis man for et øjeblik vil tillade mig en meget stærk forenkling, så turde jeg hævde, at præses' hovedtese i „Johann Albert Fabricius – en humanist i Europa“ netop er den at overbevise sine læsere om, at Pfeiffer har uret og Sandys har ret.

Præses har forelagt et værk, der ikke er en almindelig biografi. I sin „Introduktion“ taler han om „JAFs *intellektuelle* biografi“ (s. 11). Man kan derfor sammenligne hans hensigt med den intention, som Anthony Grafton beskrev som sin i den første sætning i sin bog „Joseph Scaliger: A Study in the History of Classical Scholarship. I: Textual Criticism and Exegesis“ (Oxford 1983, s. VII): „This volume is the first half of an intellectual biography of Joseph Scaliger“. Grafton har endvidere sagt om sin situation (s. VII): „The nature of my subject-matter falls in a no-man's land between classics and history“. Også disse ord passer godt på præses, man må blot tilføje endnu et område og sige, at han bevæger sig i et ingenmandsland mellem klassisk filologi, historie og teologi.

Det er mig ikke bekendt, hvad årsagen har været for Grafton til at beskæftige sig med Scaliger. Det er imidlertid ikke vanskeligt at gætte, hvorfor præses netop har udkåret Johann Albert Fabricius som offer for sin flid, lærdom og skarpsind, hvorfor en dansk filolog og bibliotekar ville vie mange år af sin kostbare levetid til systemet med en gammel tysk lærds efterladenskaber. Årsagen hertil går langt tilbage i ti-

den, til året 1770, da de tonangivende kredse i Hamborg, dengang som nu om stunder profitbevidste købmænd, ikke var parate til at ofre penge på nytteløse gamle håndskrevne og trykte bøger og papirer. Så kunne den lærde greve Otto Thott, universitetets patron, erhverve denne usammenlignelige skat til sit universitetsbibliotek for den latterlig ringe sum af 600 danske rigsdaler. Først her og siden 1938 på Det Kongelige Bibliotek stod denne skat hen og fik lov til at samle støv, indtil den rigtige mand i rette tid skulle interessere sig for den. I Hamborg blev der i gamle dage sikkert grædt mange tårer over det store tab, det lærde Hamborg havde lidt. Men havde ikke greve Thott købt Fabricius' samling, så var den uvægerligt gået tabt for videnskaben i de rædselsfulde brandnætter i Hamborg i sommeren 1943.

Denne samling „Fabriciana“ på Det Kongelige Bibliotek rummer mange værdifulde håndskrifter på latin, græsk og andre sprog af ældre og nyere dato og ud over dem en del af Fabricius' store trykte produktion i hans egne *annoterede* arbejds eksemplarer og – hvad vigtigst er – godt 2.500 breve til ham. Dertil kommer papirer af mere efemer art, manuskripter med optegnelser og udkast, der ikke knytter sig direkte til et bestemt værk, koncepter til breve osv. Desværre mangler imidlertid Fabricius' egne breve i samlingen, da han kun undtagelsesvis skrev koncepter til eller kopier af de breve, han sendte ud i verden. Langt fra alle modtagerne af dem bevarede dem så godt som Fabricius sine. Derfor er mange af hans breve, man må nok sige de fleste, gået tabt. Ved hjælp af kataloger, forespørgsler eller besøg i godt 90 europæiske og nordamerikanske biblioteker er det lykkedes præses at lokalisere godt 300 breve fra Johann Albert Fabricius. Dette mønstergyldige heuristiske arbejde må betegnes som en pionerindsats af format.

En moderne biograf af Johann Albert Fabricius er i den meget behagelige situation at kunne støtte sig til trykte biografiske materialer fra Fabricius egen tid af høj kildeværdi. Det drejer sig først og fremmest om de to biografiske arbejder, som en betydelig mand, der havde stået Fabricius meget nær i lang tid, har forfattet. Det er Hermann Samuel Reimarus, som først var hans elev og sidenhen hans svigersøn og ven. Det første af dem var et *Monumentum doloris*, som blev skrevet og udkom på prent umiddelbart efter Fabricius' død den 30. april 1736 i anledning af begravelsen den 7. maj 1736. Det andet arbejde er Reimarus' udførlige bog *De vita et scriptis Joannis Alberti Fabricii commentarius* fra 1737. Præses gennemgår i de indledende doxografiske kapitler af sin afhandling omhyggeligt disse og andre samtidige skrifter

om Fabricius samt alle vigtigere biografiske artikler fra eftertiden. Jeg har dog undret mig over, at han her ikke omtaler Johannes Mollers berømte *Cimbria Litterata*, Videnskabernes Selskabs første projekt, hvor Fabricius blev biograferet i bind II fra 1744. I øvrigt kan det konstateres, at den redegørelse for kilder og hidtidig forskning, som præses har givet, er klar og overbevisende.

Det siger sig selv, at man må frygte, at *det* billede af den afdøde ven og svigerfar, Reimarus tegnede for en sørgende familie og vennekreds, var nogenlunde forgyldt. „Fascinationen af og sympatien for den biograferede udgør en smuk og bevægende kvalitet i Reimarus' bog“, skriver præses (s. 23). Her kommer nu det uhyre upublicerede kilde-materiale ind i billedet, som de henved 10.000 sider af Fabricius' brevveksling udgør. Disse breve til en meget vidtspændende kreds af korrespondenter – fra nærmeste venner til store lærde mænd overalt i Europa – var ikke beregnet på at blive offentliggjort og kan derfor levere os et meget farverigt og autentisk billede af Fabricius' liv og levned og giver oven i købet indblik i hans helt private problemer, tanker og følelser og frem for alt i hans intellektuelle udvikling og i den vorden af hans store litterære værker, som skulle etablere hans ry og berømmelse i eftertiden. Det er særligt dette store *commercium epistolicum* med Johann Albert Fabricius i centrum af et meget tæt knyttet netværk af filologer og teologer i og uden for Tyskland, med mænd som Leibniz, Bentley, Gram, Gronovius, som præses så fortrinligt og succesrigt har kastet lys over.

I og for sig kunne man vel være af den opfattelse, at det er temmelig overflødigt kun derfor at skrive en biografi om en mand, der levede omkring 1700, fordi der rent tilfældigvis er bevaret nogle tilstøvede gamle bøger og papirer på et bibliotek. Jeg behøver vel ikke at bekræfte, at jeg for Fabricius' vedkommende er langt fra sådan en opfattelse. Den betydning Fabricius i sin egen tid havde og den dag i dag har som filolog, litteraturhistoriker og teolog, i forbindelse med det enestående kildemateriale, der er bevaret med hensyn til ham og hans personlige og litterære bedrifter, hæver hans biografi højt over det specielle niveau af kun individuel og lokal- og filologihistorisk interesse. Hvad Grafton skrev om Scaliger og hans tid, gælder også i meget høj grad for Fabricius' vedkommende. Jeg citerer Grafton (s. 1) – og man kan erstatte Scaligers navn med Fabricius':

It is hard to imagine a culture more alien to that of the later twentieth century. How is the cultural historian to bridge the gap?

The path of least resistance and most advantage seems to be that recommended by Professor Gombrich: to concentrate on a dominant and innovative individual. ... Even in that age of polymaths, Joseph Scaliger stood out for the breadth and depth of his learning.

Jeg tør altså sige, at en biografi om Fabricius, der er bygget på basis af de usædvanlig rige kilder vi råder over og som så vidt som muligt udtømmer kilderne, som præses har gjort, er en for filologi-, kultur- og almindelig lærdomshistorie eksemplarisk fremstilling. Men også den snævre verden af lokalhistorien, dvs. Hamborgs lokalhistorie, må vel have lov til at komme til sin ret. Fabricius var jo unægteligt omkring 1700 en af de mest fremtrædende personligheder inden for Hamborgs åndsliv. Jeg kan med glæde konstatere, at der falder mange smuler fra præses' rige bord til de sultne hamborgske lokalhistorikere – såfremt de er parate til at læse dansk.

Afhandlingens målsætning formulerer præses (s. 5) som følgende: „Det overordnede, samlende mål har været at beskrive og forstå den proces, der i løbet af 68 år udviklede JAF fra at være barn i 1600-tallets Leipzig til at blive en selvstændigt tænkende og agerende intellektuel i 1700-tallets Europa.“

Bogens handling følger altså Fabricius' *ydre* livsløb fra vugge til grav *kronologisk*, fra hans fødsel i Leipzig i året 1668 til hans død i året 1736 i Hamburg og sideløbende hermed hans *indre* livsbane, hans intellektuelle udvikling, fra hans barndom efter forældrenes tidlige død i en formynders luthersk-ortodokst prægede hus, fra fascinationen over et formidabelt lærdomsværk, Caspar Barthius' *Adversaria Critica*, som han lærte at kende som elev på gymnasiet i Quedlinburg, til hans forfatterskab til det værk, *Bibliotheca Græca*, der sikrede ham rang som en af tidens største græcister i Europa. Det er denne udvikling, præses tolker som „at frigøre intellektet“.

Som så mange unge vordende lærde i hin tid ville også Johann Albert Fabricius begive sig ud på en dannelsesrejse i Europa, til Holland og England. Som bekendt, endte hans rejse i året 1693 brat allerede i Bergedorf, omtrent 20 km øst for Hamborg, hvor Fabricius strandede hos sin morbror, Pastor Corthum. Det var her, han modtog det skæbnesvangre brev fra sin formynder i Leipzig, professor Valentin Alberti, der meddelte ham, at den lille formue, Fabricius havde arvet efter sin far, allerede var mere end brugt op. De noget besynderlige omstændigheder ved hele sagen omkring formueforholdene undersøges præses skarpsindigt og med fortrinlig kildekritik. Man læser

hans fortælling ikke kun med interesse, men endda med stor spænding. Da situationen i Corthums hus efterhånden viste sig at være mere og mere uholdbar for Fabricius, blev en meget lærd teolog i Hamborg hans redning, pastor („Hauptpastor“, som præsterne ved de store hamborgske kirker tituleres den dag i dag) ved St. Jacobi, D. Johann Friedrich Mayer. Fabricius flyttede ind hos Hauptpastor Mayer den 13. juni 1694 (i morgen for 304 år siden). Jeg citerer præseses formulering (s. 175): „Indflytningen kan betragtes som en slags ansættelse, der gav ham pligter som bibliotekar i Mayers store privatbibliotek, men først og fremmest var der tale om en gunst fra Mayers side. Det var ikke fordi han manglede en bibliotekar, men fordi han fandt JAF sympatisk, at han gav ham plads i sit hus. Mayer blev JAFs patron, snarere end hans arbejdsgiver.“ Mayer protegerede sin logerende kraftigt, sørgede bl.a. for at Fabricius kunne tage den teologiske doktorgrad i Kiel, tog ham med på en tjenesterejse til Sverige m.m. Fabricius dedicerede sin første store publikation, *Bibliotheca Latina*, som udkom 1697, til Mayer og skrev til ham i sit dedikationsbrev af oktober 1696 meget smukt om ham: „... *sed et ipse Viva quædam Bibliotheca et Museum ambulans*“ (jeg citerer efter *Bibl. Lat.*, editio quinta, vol. I, 1721, fol. 3'). Fabricius røber dog ikke, at han har hugget denne smukke formulering fra en antik forfatter, nemlig fra Eunapius, *Vitæ sophistarum* 4,1,3 (ed. I. Giangrande, Rom 1956, s. 6, 13 ff.) som siger om Porphyrius' lærer Longinus: Λογγίνος δὲ κατὰ τὸν χρόνον ἐκέλευον βιβλιοθήκη τις ἦν ἔμψυχος καὶ περιπατοῦν μουσεῖον.

Mayer var ikke bare en lærd, men også en meget stridbar teolog, vistnok også en pirrelig mand. Siden 1693 var der i Hamborg blusset en strid op – den såkaldte „Priesterstreit“ – som næsten hærgede byen, stridigheder mellem de ortodokse lutheranere på den ene og pietisterne på den anden side. Hauptpastorerne Horbius ved St. Nicolai og Winckler ved St. Michaelis kæmpede på pietisternes side, mens Mayer blev den lutherske ortodoks mest indædte forkæmper og ubestridte førstemand. Igen – som før i Leipzig – kom Fabricius i spændingsfeltet mellem ortodoksi og pietismen. Præses forsøger at vise, at Fabricius ikke delte sin mæcens synspunkter og at der skete en indre afstandtagen fra Mayer. Denne fremstilles som en repræsentant for en usympatisk intolerant luthersk ortodoksi. Derved har præses bragt sig selv i en situation, hvor han gang på gang må bortforklare det tilsyneladende glimrende forhold, som i årevis rådede mellem Mayer og Fabricius. Jeg har den mistanke om, at præses her er blevet offer for sin egen tese om at „frigøre intellektet“ – og dermed kommer vi igen ind

på problemet med afhandlingens titel: man ser, hvor stor en betydning præses har villet tillægge de ord „intellectum liberare“. At den unge mand, efterhånden ca 30 år gammel, ønskede at stå på egne ben og blive uafhængig af sin mæcens velvilje og rundhændedhed, er umiddelbart indlysende. Det er sikkert rigtigt, at Fabricius ikke brød sig meget om de dogmatiske stridigheder; det ses vel af den kendsgerning, at han havde gode kontakter i byen ikke bare til ortodokse, men også til pietister, og af den lidt uvenlige bemærkning, en af hans kollegaer gjorde efter hans død om, at han var „*in religione nimis moderatus vel tepidus*“ (s. 828). Men har præses ikke kun for sin konstruktions skyld – nemlig at adskillelsen fra Mayer var et vigtigt skridt på vejen mod intellektets frigørelse, fra ortodoksiens mørke og lænker – malet den lutherske ortodoksi i mørkere farver, end den egentlig fortjente, og skildret Mayer som mere omstridt og usympatisk, end han i virkeligheden var?

Meget væsentlige bidrag yder præses på grund af sin grundige udnyttelse af brevmaterialet til Fabricius' medvirken ved tidsskriftet *Acta Eruditorum* og til den moderne forskning om forfatterskabet til anonyme recensioner i *Acta*. Det lykkes også præses at tegne et mere alment billede af tidens lærde tidsskrifter og arbejdsbetingelser for en anmelder.

I 1600- og 1700-tallets Tyskland spillede de såkaldte „Sprachgesellschaften“ – sprogselskaber – en betydelig rolle, som f.eks. „Fruchtbringende Gesellschaft“, „Deutschgesinnte Genossenschaft“, „Elbschwannorden“ m.m. I Hamborg stiftedes der 1715 „Teutsch-übende Gesellschaft“ med Fabricius som en af de meget aktive medvirkende. Også til dette selskabs historie og Fabricius' rolle i den yder præses vigtige bidrag. Gang på gang har præses beskrevet, hvor stor betydning for Fabricius Daniel Georg Morhofs *Polyhistor* har haft. Morhofs værk var det eneste, Fabricius som 20-årig havde rost i sin første kække publikation *Scriptorum recentium decas*. Det var Morhof, der bragte ham ud på hans første rejse for at opsøge den lærde mand i Kiel i 1691. Ud over sin *Polyhistor* har Morhof skrevet en anden bog, som kom til at udøve en meget stor virkning i Tyskland. 1682 udsendte han i Kiel sin „Unterricht von der Teutschen Sprache und Poesie / deren Ursprung / Fortgang und Lehrsätzen“, som i 1700 udkom i en udvidet og forbedret udgave. Morhof blev derved „der Vater der deutschen Literaturgeschichte“, og man må formode, at hans „Unterricht“ var et vigtigt redskab for Fabricius og hans fæller i „Teutsch-übende Gesellschaft“. Til min overraskelse vurderes eller blot omtales denne bog slet

ikke af præses med hensyn til dens virkning på Fabricius. At præses selvfølgelig kender til Morhofs „Unterricht“, røber hans liste over benyttet litteratur, hvor han under opslagsordet Boetius anfører dennes efterskrift til værkets optryk fra 1969. Man spørger sig i øvrigt, hvorfor han her nævner Boetius overhovedet, da denne aldrig citeres i selve afhandlingen. Kan præses forklare os, om Fabricius har udtalt sig om Morhofs bog og hvilken rolle den eventuelt har spillet for Fabricius?

Præses har ved hjælp af sit rige kildemateriale malet for os et skarper og mere farverigt billede af, hvordan en flittig filolog i Hamborg i første halvdel af det 18. århundrede fungerede. Nyt lys er faldet ind i mange hjørner, hvor der kun var mørkt før. Men der findes alligevel nogle områder på billedet, som fortsat trænger til at blive belyst. Jeg tænker på visse mere tekniske, jordiske eller jordnære betingelser for Fabricius' virksomhed.

Præses fortæller meget lidt om Fabricius' økonomiske forhold, som kunne forklare hans evne til de store og permanente bogindkøb. Fabricius var som ung vel næppe nogensinde velbeslået og synes dog uafbrudt at have købt sjældne og dyre bøger og endda gamle håndskrifter (f. eks. fra Gudes samling) for at skabe sig det redskab, nemlig sit enestående bibliotek, han havde behov for for at kunne skrive sine *Bibliotheca*, især *Bibliotheca Græca*. Da han døde, rummede hans bibliotek over 30.000 bind. Naturligvis fik han mange af dem forærende, andre har han vel også byttet sig til, men størstedelen måtte han vel købe. Måske kan man ikke læse ret meget i Fabricius' breve om hans løn eller hans andre indtægter. Men kunne og burde man i så fald ikke hente supplerende oplysninger fra arkiver i Hamborg?

Reimarus beretter i *Monumentum Doloris*, at Fabricius i det første årti af sin lærergerning underviste 10 timer dagligt, i det følgende snart 10, snart ni timer, i det tredje årti seks til otte timer, mens han i det fjerde årti, da hans kræfter begyndte at blive svagere, nøjedes med at undervise fem eller fire timer dagligt. Fabricius havde mange andre pligter ved siden af undervisningen. Det overstiger helt vor fatteevne, hvordan en mand med denne arbejdsbyrde kunne være i stand til at samle sit uhyre stof, skrive og renskrive det og læse korrektur på de utallige trykark. Regner man kun de mange bind af hans fire *Bibliotheca* sammen, så beløber de alene sig til godt 20.000 sider. Hvordan lærde folk ellers klarede den slags vanskeligheder, kan vi godt se f. eks. på Stephanus Stephanus. Jeg skylder min viden om denne episode en smuk lille afhandling af Jørgen Raasted („Frants Nielsen fra Grenå og Stephanus' Saxo-noter. Et fund i Roskilde Stiftsbibliotek“, *Museum*

Tusculanum 34-35, 1979, s. 80-85). Da Stephanius arbejdede på sin Saxo-udgave og *Notæ Ubiore*, skaffede han sig en dygtig ung man, som skulle gå ham til hånd, en amanuensis, nemlig Frants Nielsen fra Grenå. Nielsen har skrevet om sin tid hos Stephanius: „*quo tempore eram Magistro Stephano Stephano à manibus, in describendis Historiis Danicis & et aliis ad res patrias illustrandas pertinentibus.*“ Og senere, da Nielsen opholdt sig hos Ole Worm i København, beder Stephanius Worm om at drage omsorg for, at Nielsen hurtigst muligt kan vende tilbage til Sorø: „*Ipsius enim opera in describendis Notis meis vehementer indigeo.*“ Vi må vel spørge, om ikke også Fabricius havde sådan en dygtig medhjælper. Denne tanke afviser præses blankt: „JAF havde ingen assistenter“ (s. 574). Anderledes oplysninger kan man imidlertid finde hos den sædvanligvis velorienterede Conrad Bursian, som i sin *Geschichte der klassischen Philologie in Deutschland* (München 1893), s. 362, skriver om Fabricius følgende:

Wenn demnach der Umfang dieser Thätigkeit das Maaß der Kräfte eines Menschen zu überschreiten scheint, so dürfen wir dem gegenüber nicht übersehen, daß auch Fabricius bei seinen Arbeiten Unterstützung von manchen seiner Fachgenossen fand. Insbesondere ging ihm bei der Ausarbeitung der *Bibliotheca Graeca* eine Zeit lang ein Mann zur Hand, der an Talent und Kenntnissen, wenigstens auf dem Felde der griechischen Sprache und Litteratur, den Besten seiner Zeit, selbst dem Regenerator der griechischen Studien in Holland, Tiberius Hemsterhuis, ebenbürtig, durch eigene Schuld, in Folge seines unregelmäßigen Lebenswandels, insbesondere seiner Neigung zum Trunk, genöthigt war, sein ganzes Leben hindurch als eine Art litterarischer Tagelöhner – bald als Corrector für Buchhändler, bald als Handlanger für besser gestellte Gelehrte – zu arbeiten: *Stephan Bergler* aus Kronstadt in Siebenbürgen. ... 1705 wanderte er ... nach Amsterdam. ... Von Amsterdam kam er nach Hamburg zu Fabricius, mit welchem er auch später in litterarischem Verkehr blieb, von da wiederum nach Leipzig.

At der virkelig må være noget om snakken, røber en eneste forræderisk sætning, som vi læser hos præses s. 680, hvor han skriver: „... da hans gamle amanuensis Stephan Bergler i 1718 fortalte ham ...“.

De store opslagsværker *Bibliotheca Latina*, *Bibliotheca Graeca*, *Bibliotheca Ecclesiastica* og *Bibliotheca Latina mediae et infimae aetatis* er uden tvivl de centrale og vigtigste arbejder inden for Fabricius' ufattelig store videnskabelige produktion. Det er dem – og først og fremmest de fjor-

ten bind af *Bibliotheca Græca* – som hans ry og berømmelse i eftertiden beror på – og hans vedvarende virkning op til vor egen tid. *Bibliotheca Græca* er på grund af den uudtømmelige rigdom på informationer, der er ophobet i det, også efter 270 år fortsat et uundværligt redskab for klassiske filologer og byzantinister. Med god grund har præses derfor i stor udstrækning koncentreret sig om at belyse disse store værkers plan, struktur, planens udfoldelse, den lærde verdens reaktioner m.m. Præses citerer (s. 623) Wilamowitz, som mente om *Bibliotheca Græca*: „Alles ist knapp und klar und wohlgeordnet“. Det vil nok kun ganske få nu om stunder være enige med Wilamowitz og præses om, de fleste vil, tror jeg, hellere bifalde den mening af en nutidig forsker, præses citerer s. 623, som beskrev effekten af det første møde med *Bibliotheca Græca* som „forvirring og svimlende desorientering“. Forvirrende i høj grad er allerede, at værket på den ene side har en så at sige *indre* inddeling i 6 bøger og henholdsvis flere dele eller kapitler, på den anden side den *ydre* inddeling i 14 bind, hvor boggrænser og bindgrænser ikke falder sammen – naturligvis ikke, det skulle bare mangle. Jeg vil gerne indrømme, at jeg nu finder langt bedre rundt i *Bibliotheca Græca* efter at have læst præses' pågældende kapitler. Indholdets karakter er meget broget og uensartet. En klog tysk museumsdirektør sagde engang til mig, da vi talte om hans museum, som rummede ret forskellige objekter, at der kun er et ganske lille skridt fra en samling til et sammensurium.

Bibliotheca Græca er en gigantisk ophobning af stof og viden, en stor og storartet *kompilation*. Men hvor har Fabricius hentet sit stof og sin viden fra, hvilke var de *kilder* han har øst af? Der fandtes jo allerede på hans tid store samlingsværker, som f. eks. Conrad Gesners *Bibliotheca Universalis* fra 1545, Gerardus Johannes Vossius' *De historicis Græcis libri IV* fra 1623 – 1624, Jacob Gronovius' *Thesaurus antiquitatum Græcarum* på 13 foliobind (1702) osv. Fabricius selv nævner sine kilder kun ganske kort og summarisk i bd. 1 af *Bibliotheca Græca*, han gør også en gang imellem opmærksom på, at han desværre ikke kunne give nærmere oplysninger om en udgave, *quia nec Bibliothecarum scriptores editam memorant* (BG III², 1717, s. 273). Præses har i et lærdt og nyttigt kapitel („Historiografiske udgangspunkter“, s. 356 ff.) nærmere beskrevet de forfattere og deres bøger, Fabricius har anført. Men man savner i præses' afhandling en egentlig kildekritisk analyse, der kunne klarlægge, hvilke kilder der (udover hans egen læsning) har ydet ham den basale viden om de enkelte forfattere og om Fabricius har fulgt

sine kilder meget tæt eller ej. Kort sagt, var han snarere en stor og betydelig *kompilator* eller kan man sige, han var en selvstændig forsker?

Fabricius var også en flittig udgiver af latinske og græske tekster, både indenfor og udenfor *Bibliotheca Græca*. Nogle få af de tekster han lod trykke i BG var sågar *editiones principes*. Mærkeligt nok har præses altid kun i forbigående omtalt Fabricius' udgivervirksomhed, som dog må betegnes som et af hans meget tidskrævende gøremål, og præses har ikke leveret en samlet vurdering af hans præstationer som udgiver. Jeg har kigget lidt nærmere på to af Fabricius' førsteudgaver i *Bibliotheca Græca*; det første er et udrag af et brudstykke af et leksikon, Ptolemaeus: *De Differentiis Vocabulorum*, som er trykt i BG IV² 515–520. Det andet er Michael Psellus, *De Omnifaria Doctrina*, som han udgav efter et enkelt håndskrift, en afskrift af Lindenbrog, i appendix II til BG V² (1723), s. 69–184 med sin egen latinske oversættelse (teksten benyttes nu i Westerinks udgave fra 1948 på basis af 14 håndskrifter). Begge tilfælde kan man egentlig ikke kalde for „udgaver“, de må snarere betegnes som råstof til udgaver, *editorum in usum*. De vigtigste af hans store udgaver udenfor BG er utvivlsomt hans to bind Hippolytus (1716 og 1718) og hans to bind Sextus Empiricus (1718). Sextus var kun udgivet én gang før Fabricius og hans udgave skaffede ham fortjent anerkendelse og blev optrykt to gange. Wilamowitz roste Fabricius: „seine Ausgabe des Sextus Empiricus ist schon durch den sprachlichen Index ein Hilfsmittel, wie es damals kaum ein anderes gab“ og Teubnereditoren Mutschmann mener, „*ut vel hodie editionem illam non sine fructu consulas*“ (Sextus Empiricus vol. I, s. XVI). Samme Mutschmann har imidlertid med rette undret sig over, at Fabricius var af den opfattelse, at der i Sextus' tekst kun fandtes ganske få steder, der trængte til emendation („*in textu Sextiano pauca superesse quae emendatione indigerent*“, vol. II, s. XVI). Fabricius har følgelig ikke ydet ret mange konjekture. Stikprøver på ca 170 sider i de tre bind af Mutschmann og Maus Teubnerudgave har resulteret i, at jeg kun fandt 11 steder, hvor Mutschmann og Mau har sat en af Fabricius' rettelser i deres tekst (for det meste kun småting), derudover nævner de nogle få i apparatus criticus. Det er ikke noget særlig stort udbytte, hvis man tager i betragtning, at denne vanskelige tekst kun var udgivet én gang før.

Præses har forsøgt at forklare, hvorfor i faghistorien Bentley har haft lettere ved at skabe begejstring end Fabricius; han skriver (s. 841): „Underholdningsværdien af et værk som *A dissertation upon the Epistles of Phalaris*, der med sine få hundrede sprogligt sprudlende sider fæn-

ger læseren ..., er usammenligneligt større end *Bibliotheca Græca* tusinder af sider af sagligt, knastørt latin.“ Men var det virkelig kun „underholdningsværdien“, der gjorde udslaget? Var Bentleys „bidrag til den klassiske filologi i virkeligheden relativt få og spredte“, som præses påstår (s. 841)? Og hvad med hans Horats, Terents (med „*De metris Terentianis σχεδίασμα*“), Manilius, Kallimachusbrudstykkerne, osv? Her, dvs. i henseende til Bentleys fortjenester, er jeg altså ikke helt enig med præses. Bentleys glimrende udgaver kunne Fabricius' editioner ikke hamle op med, det må vel også den mest indædte beundrer af Fabricius tilstå. Fabricius havde sine usammenlignelige meritter på andre felter end tekstudgaver, og det er uretfærdigt at bedømme hans betydning alene ud fra den mængde konjekture, der er blevet optaget i klassikerteksterne, som Pfeiffer åbenbart gjorde.

Hvem har altså ret, Sandys eller Pfeiffer? Jeg mener, at præses overbevisende har demonstreret, at Pfeiffer med urette har nægtet Johann Albert Fabricius de fortjente sider i sin filologihistorie. Det er nok en vurdering, præses og jeg igen kan være enige om.